

Ks. KRZYSZTOF WOJCIECH BATÓG*

ZNACZENIE TEOLOGICZNE POJĘCIA *FILEIN* W LITERATURZE MĄDROŚCIOWEJ NA PODSTAWIE TEKSTÓW Z SEPTUAGINTY

THE THEOLOGICAL SIGNIFICANCE OF THE CONCEPT OF *FILEIN*
IN WISDOM LITERATURE, BASED ON TEXTS FROM THE SEPTUAGINT

Abstract: The thematic scope of the study pertains to the concept of *philia* in the context of Hellenistic culture, the Septuagint, and wisdom literature. *Philia* is a term with multiple meanings. In Hellenistic culture, friendship was considered the highest virtue. It could only be formed between individuals of the same social status and exclusively between men. *Philia* contained all the feelings accompanying friendship, love and kinship. Friendship was not only seen as a deep relationship between individuals but could also have elements of erotic, sexual, and homosexual love. The ideal of friendship involved both parties in the relationship working together towards a common goal, whether it be political success, victory in war, or discovering the philosophical truth. In the Septuagint, the expression *philia* referred to both interpersonal relationships and the superior being – God, as well as the virtue of wisdom. The usage of the word *filein* in wisdom literature is very diverse: from marital and erotic love, the love of wisdom, and building relationships with others to desire, longing, and the description of the loss of a significant person, considered a friend. It also conveyed encouragement to seek wisdom through love, which is a gift from God for human being.

Keywords: *philia*, *filein*, love, friendship, relations, wisdom, marriage.

* Ks. Krzysztof Wojciech Batóg – prezbiter diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, doktorant Pańskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu; e-mail: kbatog1989@gmail.com.

W artykule zastanowimy się nad znaczeniem relacji miłości w ujęciu *filia*. Na samym początku przyjrzymy się, co *philia* oznaczała dla ludzi żyjących w kulturze hellenistycznej, następnie przejdziemy do znaczenia *philia* w Septuagincie, a zakończymy na egzegezie *philia* w księgach mądrościowych. Tradycje mądrościowe sięgają czasów sprzed niewoli, lecz ostateczny kształt osiągnęły po niewoli babilońskiej.

Wybrane teksty będą analizowane w oparciu o Septuagintę, która powstała w środowisku Żydów z diaspory aleksandryjskiej, a swój pełny kształt zyskała w czasach bliskich wystąpieniu Jezusa. Septuaginta powstała na wyspie Faros w pobliżu Aleksandrii, na życzenie króla Ptolemeusza Epifanesa II, który chciał mieć w swojej bibliotece Torę w języku greckim. Datuje się ją na III w. przed Chrystusem.

W artykule konieczne jest sięgnięcie do kultury hellenistycznej i rozumienia pojęcia *filein*, ponieważ z jej kręgu kulturowego zostało ono zaczerpnięte do Septuaginty.

1. ZNACZENIA POJĘCIA *FILEIN* W ŚWIECIE HELLENISTYCZNYM

Pitagorejczycy w swoim życiu i myśli ukazywali i uznawali przyjaźń jako cel, zwornik, ukoronowanie oraz szczyt wszelkich cnót¹.

Grecka *philia* w znaczeniu podstawowym oznacza miłość i bliskość. Grecy posiadali przyjaciół, którzy nie byli ani członkami ich rodzin, ani partnerami seksualnymi, jednak niewyodrębnianie tych relacji jako osobnej kategorii, ale włączanie ich w krąg *philia* niosło ze sobą przekaz: „To człowiek, który jest dla mnie tak samo bliski, jak brat czy ukochany”. Takie podejście czyniło przyjaźń bardziej podatną na napięcia i konflikty, ale jednocześnie w oczywisty sposób podnosiło jej znaczenie. To znaczenie wynikało z potrzeby silnej więzi emocjonalnej z bliskim człowiekiem, która nie zawsze mogła być zaspokojona w rodzinie. Mąż zwykle nie mógł traktować żony – znacznie młodszej, ale też gorzej wykształconej i „zamkniętej” w domu – jako partnera w sferach wykraczających poza zajmowanie się domem i wychowywanie dzieci. W kulturze greckiej powszechne było przekonanie o „naturalnej” fizycznej, ale też umysłowej i moralnej niższości kobiet. Potrzebę związku opartego na duchowej bliskości i partnerstwie mógł więc zaspokoić tylko przyjaciel – mężczyzna².

Rozwojowi starożytnej przyjaźni sprzyjało to, że Grekom obcy był lęk przed posądzeniem o skłonności homoseksualne. W warstwie językowej nie odróżniali oni przyjaźni od miłości, odróżniali natomiast miłość od zakochania, namiętności, pożądania, które obecne były w imieniu *Erosa*. Nie znaczy to, że *eros* i *philia*

¹ Por. A. SOWA. *Między Erosem a Arete*. Łódź 2009 s. 37.

² Por. *tamże* s. 48-49.

musiały się wykluczać, ale nie musiały też występować łącznie. *Eros* jako namiętność irracjonalna nie wzbudzał u Greków większego zaufania i był ceniony niżej niż *philia*. Miłość między przyjaciółmi nie sugerowała, że odbywają oni stosunki seksualne lub odczuwają wobec siebie pożądanie. Łączeniu erotyki z przyjaźnią stało na przeszkodzie przekonanie, że przyjaźń dotyczy tylko ludzi równych, a stosunek seksualny zawsze wyraża i podkreśla nierówność partnerów. Dla niektórych badaczy jest to argument za całkowitym odrzuceniem możliwości współistnienia przyjaźni i miłości erotycznej. Jednak w praktyce rzeczywistość nie zawsze odpowiadała teorii. Wystarczy wspomnieć płynność w ustalaniu granicy wieku, poza którą chłopiec przestawał już być *eromnosem*, czy też umowność w przyjmowaniu czynnej lub biernej roli w przypadku dojrzewających młodzieńców. Przykład Pauzanasza i Agatona z *Uczt*y Platona pokazuje, że takie przedłużające się związki erotyczne – lub raczej związki przyjaźni o zabarwieniu erotycznym – zdarzały się i mogły być tolerowane, co nie znaczy, że były normą. Najlepszym przykładem jest najślawniejsza w literaturze greckiej para przyjaciół: Achilles i Patroklos, u których najczęściej dopatrywano się układu *erastes* – *eromenos*, ze względu na ich nierówność i siłę łączącego ich uczucia.

To, że przyjaźń o takiej intensywności trudno jest „oczyścić” z domieszek innych uczuć, zauważył D. Halperin, który w eseju *Heroes and their Pals* porównał trzy pary przyjaciół pochodzących z różnych kultur: Achillesa i Patroklosa, Dawida i Jonatana³, Gilgamesza i Enkidu. Wszystkie te relacje zostały przedstawione jako wyjątkowo silne związki między dwiema osobami; wszystkie cechuje też asymetria: jeden z przyjaciół jest „ważniejszy”. W opisie wzajemnego uczucia występują terminy stosowane zarówno wobec krewnych, jak i wobec obiektów seksualnego pożądania; relacja między nimi jest i braterska, i małżeńska. Halperin dopatruje się w tym zjawisku paradoksu: z jednej strony przyjaźń jest w pewnym sensie „upośledzona”, ponieważ nie posiada własnego słownictwa, ale musi korzystać z przykładów pokrewieństwa i małżeństwa. Z drugiej strony, pokrewieństwo i małżeństwo są przywoływane tylko po to, aby zredukować je do obrazów przyjaźni, która w ten sposób jest kreowana na najważniejszą życiową relację zawierającą w sobie wszystkie inne uczucia – na najpełniejszy rodzaj *philia*⁴.

W swoim eseju Halperin zwraca również uwagę na to, że wszystkie wymienione związki łączy jeszcze jedna wspólna cecha: mają one zawsze jakiś cel poza sobą. Ten charakterystyczny rys przyjaźni podkreśla C.S. Lewis: „Pragnienie czegoś poza przyjaźnią jest koniecznym warunkiem zaprzyjaźnienia się”. Dopiero te dwa aspekty, wewnętrzny i zewnętrzny: więź między przyjaciółmi i cel, do którego

³ Słowem, które zostało użyte, aby ukazać relację między Dawidem i Jonatem jest *agape*, ponieważ *filein* mogłoby wprowadzać niepokój związany z zabarwieniem erotycznym lub homoseksualnym, a tego prawdopodobnie chcieli uniknąć tłumacze Septuaginty.

⁴ Por. A. Sowa. *Między Erosem a Arete* s. 49-50.

dążą, składają się w oczach Greka na idealny obraz przyjaźni. Zadaniem filozofów jest wnikliwe zbadanie i osądzenie tradycji, aby móc odnaleźć dla niej odpowiednie miejsce w tworzonych przez siebie systemach etycznych⁵.

2. ZNACZENIA POJĘCIA *FILEIN* W SEPTUAGINCIE

Filia w języku greckim może oznaczać przyjacielskość, serdeczność, zażyłą przyjaźń, ale także miłość kochanków. W Septuagincie termin ten występuje około 35 razy w późnokanonicznych księgach Starego Testamentu. Najczęściej, około 18 razy, spotykamy go w Księgach Machabejskich, gdzie odnosi się do przyjaźni politycznej lub związków przyjaźni. W Księdze Syracha i Przysłów termin ten oznacza nieposkromioną namiętność do obcej kobiety⁶. W Księdze Mądrości występuje dwa razy, w rozdziale siódmym i ósmym.

Filein jako czasownik określa miłość w jej pełnym zakresie: od uprzejmego i gościnnego traktowania, okazywania uczucia np. przez pocałunek, przez miłość kochanków, po bezinteresowną miłość Boga. Tak szeroki zakres pojęcia powodował, że często używano go zamiennie z innymi określeniami miłości. Czasownik *filein* zastępowano czasownikiem *agapan*, określającym upodobanie, jakim Bóg obdarza człowieka. Najczęściej przez *filein* wyrażano miłość uczuciową, wypływającą z potrzeby serca, ale nierefleksyjną⁷.

W Księdze Mądrości *filein* występuje tylko raz. W Mdr 8,2 oznacza miłość małżeńską. Jest to miłość oblubieńcza, która jest aluzją do weselnego zwyczaju przyprowadzania oblubienicy do domu oblubieńca po uroczystych zaślubinach⁸.

W Starym i Nowym Testamencie odkrywamy metaforę miłości małżeńskiej, która ukazuje stosunek Boga do ludzi. Księga Syracha także przedstawia relację człowieka do mądrości na sposób oblubienicy⁹.

Miłość (*ahab*) w Starym Testamencie przetłumaczona jest w Septuagincie jako *agape*. Prawdopodobnie tłumacze kierowali się ostrożnością w użyciu słowa *filia*, ponieważ mogło ono wprowadzać niepokój wśród wierzących, związany ze złym odbiorem tego słowa w kulturze hellenistycznej.

Septuaginta hebrajski termin *ahab* tłumaczy jako *agapao* oraz unika przekładu *ahab* na greckie *erao* czy *phileo*. Słowa *phileo* Septuaginta używa jako odpowiednik *ahab* tylko tam, gdzie występuje wewnętrzny związek z rzeczą lub

⁵ Por. *tamże* s. 50-51.

⁶ Por. B. PONIŻY. *Księga Mądrości. Od egzegezy do teologii*. Poznań 2000 s. 119.

⁷ Por. *tamże* s. 121.

⁸ Por. *tamże*.

⁹ *Tamże* s. 122.

stanem ducha, ale nie przypisuje tej relacji z osobą. *Phileo* jako *ahab* jest użyte jako pojęcie relacji miłości seksualnej i zmysłowej¹⁰.

3. FILEIN W KSIĘGACH MĄDROŚCIOWYCH

3.1. KSIĘGA PRZYSŁÓW

Do ostatecznej redakcji Księgi Przysłów doszło u schyłku działalności wielkich proroków, których miejsce zaczęli zajmować mędracy. Powstała ona około V w. przed Chrystusem.

Prz 5,19:

Przemiała to lania i wdzięczna kozica, jej piersią rozkoszuj się zawsze, jej miłością upajaj się stale¹¹.

Metafora orzeźwiającej i życiodajnej wody obrazuje radość i spełnienie seksualnej jedności w małżeństwie. W kraju, gdzie często występował deficyt wody, była ona bardzo cenna, stąd adekwatność tego symbolu. Język zastosowany w wersetach 18. i 19. przywołuje na myśl Pieśń nad Pieśniami, opiewającą miłość, która daje zadowolenie i radość¹².

Fragment ten zachęca do miłowania całym sercem własnej żony z tego samego narodu, co jest zgodne z zamysłem Mądrości¹³. Opisuje też relację opartą na wierności małżeńskiej. Mąż ma wchodzić w relację miłości tylko z poślubioną sobie żoną, upajać się tylko jej wdziękami. Może być to także zalecenie, by odrzucić poligamię. Wierność w miłości gwarantuje szczęście i dojrzały związek. Mężczyzna powinien budować relację zarówno na poziomie duchowym, jak i fizycznym z jedną poślubioną przez siebie kobietą. Jest to recepta na szczęśliwe pożycie małżeńskie, a także na zapewnienie sobie towarzystwa swojej wybranki. Wypływa z tego przesłanie, że z jedną wybraną i poślubioną kobietą można pięknie przeżyć całe życie, być szczęśliwym i spełnionym, a także zrealizować Boży plan przygotowany dla człowieka. Celem Boga było bowiem, by mężczyzna nie był sam, lecz by towarzyszyła mu niewiasta – jedna niewiasta.

¹⁰ S. GĄDECKI. *Wstęp do Pism Janowych*. Gniezno 1991 s. 56.

¹¹ *Biblia Jerozolimska*. Poznań 2000 – wszystkie fragmenty Pisma Świętego zostały zaczerpnięte z *Biblii Jerozolimskiej*.

¹² Por. T.P. MCCREESH. *Księga Przysłów*. W: *Katolicki komentarz biblijny*. Warszawa 2001 s. 530.

¹³ Por. G. GORGULHO, A.F. ANDERSON. *Księga Przysłów*. W: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*. Warszawa 2001 s. 755.

Prz 7,18:

Chodź, pijmy rozkosz do rana, wzajemną miłością się cieszymy.

Jest to barwny i długi opis uwodzenia, mający skłonić młodzieńca do zażyłości i ostatecznie złapać go w pułapkę cudzołóstwa¹⁴. Kobieta, której wypowiedź słyszymy, ubrana jest jak nierządnicą. Termin ten w Biblii Hebrajskiej często odnosi się do bałwochwalstwa¹⁵.

Akcent położony jest na miłość cielesną, zmysłową, rozkoszną, uwodzicielską, ale z obcą kobietą, nie z żoną. Miłość – *filein* przedstawiona jest jako pożądanie, podniecająca pokusa, której trudno się oprzeć. Zmysłowy człowiek łatwo ulega zmysłowej miłości, zwłaszcza jeśli jest uwodzony. Pragnienie kobiety, by uwieść mężczyznę, jest bardzo silne. Planuje ona swe działania, wykorzystując niezbędne okoliczności. Z premedytacją szykuje się, dba o najdrobniejsze szczegóły, by mogło dojść do aktu płciowego, do zbliżenia między nią a wybranym przez nią mężczyzną. Jest to miłość pozamałżeńska, zakazana, cudzołożna. Oparta na cielesności, kusząca, prowadząca do zaspokojenia rządu. Kobieta nie ma z tego powodu wyrzutów sumienia ani jakichkolwiek wątpliwości moralnych. Zależy jej jedynie na tym, by jej plan się powiódł. Miłość w tym fragmencie związana jest z czynnością, i tak jest traktowana. Wszystkie działania koncentrują się na uprawianiu miłości, a nie na okazywaniu uczucia, którym obdarowuje się drugą osobę.

Prz 8,17:

Ja kocham tych, co mnie kochają, znajdzie mnie, kto mnie szuka.

Mądrość poleca samą siebie i swoją naukę. Wersety od 16. do 18. ukazują dary intelektualne Mądrości oraz jej zaszczyty. Miłość i gorliwość w poszukiwaniu Mądrości zostaną odwzajemnione¹⁶. Mądrość przedstawia siebie jako źródło pomysłów, której towarzyszy cześć dla kroczących drogą sprawiedliwości. Celem tej drogi i wszelkich darów mesjanistycznych jest miłość. Mądrość jest spełnieniem mesjańskich darów obiecanych u Izajasza 11,2; Jeremiasza 10,6-12; Hioba 12,13¹⁷.

Jest to relacja umiłowania Mądrości z wzajemnością, nawiązanie relacji z personifikowaną Mądrością jako kobietą silną i niezależną. Mądrość jest wdzięczna za miłość względem siebie, udziela samej siebie temu, kto ją kocha. Każdy, kto kocha Mądrość i jej to okazuje, jest nią szczerze obdarowany. Mądrość wchodzi w relację z tym, kto okazuje jej zainteresowanie, posłuch, umiłowanie. Buduje relację z tym, kto jej odpowiada, kto spełnia jej oczekiwania, kto jest dojrzały do tego, by

¹⁴ Por. T.P. MCCREESH. *Księga Przysłów* s. 531.

¹⁵ Por. G. GORGULHO, A.F. ANDERSON. *Księga Przysłów* s. 756.

¹⁶ Por. T.P. MCCREESH. *Księga Przysłów* s. 531.

¹⁷ Por. G. GORGULHO, A.F. ANDERSON. *Księga Przysłów* s. 756.

ją przyjąć i kierować się jej zasadami. W tej relacji oddaje samą siebie, ale także wszystko, co ze sobą niesie: bogactwo, pokój, pomyślność i szczęście.

Prz 10,12:

Nienawiść prowadzi do kłótni, wszelką przewinę zakrywa miłość.

Powodem działań destrukcyjnych jest nienawiść, miłość natomiast usuwa te działania. Najbardziej widoczne jest to w relacjach międzyludzkich: nienawiść wywołuje spory, a miłość przysłania grzechy. Grzechy przeciwko ludziom najbardziej ujawniają się w obmowach, zatargach i oszczerstwach. Przysłaniać grzechy oznacza cierpliwie znosić zniewagi i obelgi i w ten sposób zapobiegać nieporozumieniom. Odniesienie do zakrywania grzechów przez miłość odnajdziemy także w Pierwszym Liście św. Piotra (1 P 4,8) oraz w Liście św. Jakuba (Jk 5,20)¹⁸.

Jeżeli miłość jest prawdziwą i głęboką relacją zaufania między dwiema osobami, zdolna jest przetrwać i znieść wszystko. Jest szlachetnym uczuciem, które uzdalnia człowieka do poświęceń i wybaczenia. Miłość jest również przyczyną tego, że nie szuka się swojej racji i nie pamięta złego. Umożliwia i predestynuje ludzi do wzajemnego wybaczenia sobie oraz do niekoncentrowania się na własnych słabościach i złych uczynkach. Wady ludzi, którzy żyją w relacji miłości, są niejako zakryte, niewidoczne, niedostrzegalne. Miłość powoduje, że to, co słabe i złe w drugim człowieku, jest akceptowane jako ludzkie. Prawdziwa miłość nie kieruje się wyrzutami, nie dąży do rozliczania drugiego człowieka, wręcz przeciwnie – w pewien sposób go usprawiedliwia, tłumaczy i broni.

Prz 15,17:

Lepsza potrawa z jarzyn z miłością niż tłusty wół z nienawiścią.

Wersety od 12. do 19. ukazują dwie drogi komunikowania się. Pierwsza z nich prowadzi od szczęśliwego, rozważnego, radosnego serca do wiedzy i wspólnoty, druga natomiast od cynicznego, gniewnego i głupiego serca do bólu, ucisku i przemocy¹⁹.

Relacja miłości nadaje smak życiu osób w nią zaangażowanych. Miłość okrasza wszystko, jednak istotne jest, z kim tworzymy taką relację. Czy jest to uczucie odwzajemnione, czy jest to relacja z dojrzałym i dobrym człowiekiem. Człowiek w relacji miłości z odpowiednią dla siebie osobą jest w stanie znieść wszystkie trudności, zdarzenia losowe, chorobę czy nawet śmierć. Dzięki miłości ludzie zapewniają sobie wzajemnie wsparcie we wszystkich sytuacjach życiowych. Miłość podnosi na duchu, dodaje odwagi, uszlachetnia człowieka, uśmierca jego egoizm.

¹⁸ Por. M. DAHOOD. *Una coppia di termini ugaritici Prov. 10,12* („Bibbia e Oriente” 15:1973 nr 15/16 s. 253-254). W: *Pismo Święte Starego Testamentu*. T. VIII 1: *Księga Przysłów*. Poznań 2008 s. 109.

¹⁹ Por. G. GORGULHO, A.F. ANDERSON. *Księga Przysłów* s. 759.

Bez miłości życie nie przejawia żadnej wartości, nie spełnia się. Jest puste, realizowane na poziomie fizyczno-biologicznym, a w wymiarze społecznym na poziomie hedonistycznym i konsumpcyjnym.

Prz 17,9,19:

Cudzą przewinę tai, kto szuka przyjaźni, kto sprawę rozgłasza, odpycha przyjaciela. [...] Kto lubi przewinę, lubi i kłótnię; kto bramę podwyższa, szuka upadku.

Przemoc niszczy przyjaźń. Jedynym sposobem jej przewyciężenia jest czynienie dobra tym, którzy nam wyrządzają zło. Kto trwa na drodze przemocy, przywołuje nieszczęście i zgubę²⁰.

Przyjaźń zdobywa się przez szczerłość w cztery oczy, a nie rozgłaszanie przewin wszystkim dokoła. Przyjaźń skłania osoby będące w relacji do przemilczenia pewnych potknięć czy błędów. Człowiek, któremu ktoś nieustannie wypomina błędy, nie znajdzie u tej osoby zrozumienia i wsparcia. Ten, kto prawdziwie miłuje przyjaciela, będzie chciał go chronić, a nie przyczyniać się do jego upadku poprzez upublicznianie jego uchybień. Nie będzie działał na szkodę przyjaciela, aby jego wizerunek nie został naruszony.

Relacje budowane na kłamstwie i nieszczerłości nie mają szans na przetrwanie. Osoby niestałe w uczuciach również nie potrafią zbudować wartościowych relacji opartych na miłości. Ich serce nie jest zdolne do tego, aby wytrwać w takiej relacji, bo nie jest wierne i szczerze.

Prz 17,17:

Przyjaciel kocha w każdym czasie, ale brat się rodzi w nieszczęściu.

Przyjaźń opiera się na miłości, która towarzyszy ludziom w chwilach trudnych, ale także w czasie pomyślnym. Braci łączą ze sobą więzy krwi, dlatego jeśli jeden z nich przeżywa jakieś trudności, pozostali mobilizują się – w imię rodowej solidarności – do wspólnego działania. Dlatego przysłowie stawia przyjaźń wyżej niż więzy rodowe, ponieważ więzom rodowym niekonieczne musi towarzyszyć miłość²¹.

Przyjaciel staje się bratem w trudnościach, bo prawdziwych przyjaciół poznajemy w sytuacjach zagrożenia. Przyjaźń jest porównywana do relacji i więzi braterskiej. Zawsze oparta jest na miłości i ma swoją głębię, ale także różne wymiary. Przyjaciel stara się być blisko i uczestniczyć we wszystkich wydarzeniach życiowych osoby, z którą zbudował relację. Życie przyjaciela staje się tak samo istotne, jak własne. Przyjaciele towarzyszą sobie wzajemnie i uczestniczą w różnych

²⁰ Por. *tamże* s. 760.

²¹ Por. J VAN DEN PLOEG. *Les Chefs du Peuple d'Israel et leur titres* („Revue Biblique” 57:1950 nr 1). W: *Pismo Święte Starego Testamentu*. T VIII 1 s. 149.

sytuacjach, których doświadczają zarówno wspólnie, jak i indywidualnie. Dzielą się wszystkim ze sobą. Rozwijana w ten sposób relacja przyjaźni prowadzi na wyższy poziom, jakim jest braterstwo, które objawia się wówczas, kiedy przyjaźń zostaje poddana próbie, jest weryfikowana przez trudny czas, niesprzyjające okoliczności związane z poniesieniem pewnej ofiary czy poświęcenia w imię tej przyjaźni. Osoby, które wytrwają w takiej relacji mimo nieszczęścia, w którym uczestniczą, pozostaną już nie tylko w przyjaźni, ale także w jej najwyższej formie – braterstwie, które nie wynika bezpośrednio z więzów rodzinnych. Relacja przyjaźni ma możliwość ewoluowania w relację braterstwa, które oznacza jeszcze większą jedność i bliskość.

Prz 27,5:

Lepsza jest jawna nagana aniżeli miłość utajona.

Mądrość prowadzi człowieka do przyjaźni, która jest spełnieniem miłości w danym czasie. Człowiek spełnia się w przyjaźni, dlatego lepiej jest zganić przyjaciela, niż stwarzać wrażenie, że się go nie lubi. Przyjaciel może nas zranić i nadal troszczyć się o nas, natomiast fałszywe uczucie okazywane przez nieprzyjaciela jest niebezpieczne²².

Miłość utajona nie może prowadzić do tego, że ukochaną osobę będzie się we wszystkim wyręczało. Taka miłość nie pomaga, tylko szkodzi w pracy nad sobą. Kochając w ten sposób, można kogoś skrzywdzić na całe życie. Miłość utajona to pewna forma nieszczęścia. Nieprzyznawanie się do tego uczucia przed sobą lub przed ukochaną osobą prowadzi bowiem do wewnętrznego konfliktu. Miłość utajona może także dotyczyć osób, które nie mogą wyznać tego uczucia, bowiem w ich przypadku jest ono zakazane czy niewłaściwe z moralnego punktu widzenia. Mogą one przeżywać pewne trudności z powodu strachu przed potencjalnymi konsekwencjami. Ich wolność w zakresie okazywania i wyrażania uczuć jest w tym przypadku bardzo ograniczona.

Prz 29,3:

Kto mądrość kocha, ojca raduje, a kto przestaje z nierządnicami, trwoni majątek.

Wers 3. porównuje sytuację w Judzie do syna, który trwoni z nierządnicami dziedzictwo domu rodzinnego²³. Dorosły syn sprawia radość swemu ojcu, gdy kocha mądrość, a stroni od nierządnic, nie trwoniąc przy tym rodzinnego majątku. Mądrość obdarza tych, którzy ją kochają, dobrami materialnymi oraz sławą.

²² Por. G. GORGULHO, A.F. ANDERSON. *Księga Przysłów* s. 765.

²³ Por. *tamże* s. 767.

Nierządnicza odnajduje zwolenników wśród mężczyzn nierozumnych, których pozbawia środków do życia²⁴.

Umiłowanie mądrości powoduje wzbogacenie osoby o szacunek innych, nawet ojca. Kto jest mądry, zdobywa sobie przychylność i gromadzi skarby. Osoby, które pokochały mądrość, czynią dobrze i zjednują sobie rzeszę przyjaciół. Mądry człowiek cieszy się uznaniem i szacunkiem, co raduje jego rodziców i dobrze świadczy o całej rodzinie. Mądrość zapewnia ludziom powodzenie i przychylność, jest budująca, przynosi fortunę. Fakt, że dzieciom dobrze się w życiu powodzi, że cieszą się uznaniem, napawa rodziców dumą.

3.2. PIEŚŃ NAD PIEŚNIAMI

Księga ta powstała między V a IV w. przed Chrystusem.

Pnp 1,2:

Oblubienica: Niech mnie ucałuje pocałunkami swych ust! Bo miłość twa przedniejsza od wina.

Prolog rozpoczyna się wołaniem oblubienicy wyrażającym pożądanie. Jest ona sama, jej ukochany jest daleko. Wyraża więc tęsknotę za jego pocałunkami i porównuje je do łyku słodkiego wina²⁵. Kobieta zwraca się do ukochanego w trzeciej i drugiej osobie, choć jego obecność jest jedynie jej pragnieniem. Odurzający skutek miłości i moc imienia to częste tematy liryki miłosnej²⁶.

Pieśń nad Pieśniami to prawie nieustający dialog, który wyraża pragnienie, dojrzewanie i spełnienie miłości. Ten dialog oznacza równość oblubienicy i oblubieńca. Wzajemne pragnienie miłości jest wypowiedziane wiele razy, i to czasem bardzo gorąco, z namiętnością²⁷.

Miłość jest tu rozumiana jako coś, co nadaje smaku, jako rozkosz. Okazywana jest fizycznie, namiętnie. Wyrażana pocałunkami upaja kochanków, otwiera ich na siebie i zbliża. Jest to fizyczne wyrażenie tego, co się odczuwa w sercu. Polega na dzieleniu się sobą z kochaną osobą.

3.3. KSIĘGA MĄDROŚCI

Księga Mądrości powstała w drugiej połowie I w. przed Chrystusem.

²⁴ Por. S. POTOCKI. *Pismo Święte Starego Testamentu*. T. VIII 1 s. 215.

²⁵ Por. M.T. ELLIOTT. *Pieśni nad Pieśniami*. W: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego* s. 785.

²⁶ Por. R.E. MURPHY. *Księga Pieśni nad Pieśniami*. W: *Katolicki komentarz biblijny* s. 549.

²⁷ Por. J. WARZECHA. *Miłość potężna jak śmierć (Pieśń nad Pieśniami)*. W: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie Ksiąg Biblijnych*. T. 7: *Pieśni Izraela*. Warszawa 1988 s. 165.

Mdr 7,14:

[Mądrość] Jest bowiem dla ludzi skarbem nieprzebrany; ci, którzy go zdobyli, przyjaźń sobie Bożą zjednali, podtrzymani darami, co biorą początek z karności.

Filein w Mdr 7,14 określa stosunek Boga i człowiekiem – jest to relacja przyjaźni, w którą człowiek wchodzi z Bogiem poprzez posiadanie mądrości. Mdr 8,18 określa relację człowieka i mądrości – jest to relacja przyjaźni, z której wypływa radość. Przyjaźń z mądrością daje możliwość osiągnięcia głębokiej przyjaźni z Bogiem²⁸.

Poprzez odkrywanie Boga w mądrości stworzenia można osiągnąć przyjaźń z Bogiem. Mądrość uczy człowieka życia w oparciu o prawa Boże. Zawsze przynosi mu korzyść. Bierze swój początek z posłuszeństwa względem prawa Bożego i jego wiernego przestrzegania.

Mdr 8,2.18:

Ją to pokochałem, jej od młodości szukałem, pragnąłem ją sobie wziąć za oblubienicę i stałem się miłośnikiem jej piękna. [...] w przyjaźni z nią – szlachetna rozkosz, w dziełach jej rąk – nieprzebrane bogactwa, a roztropność – we wspólnych z nią ćwiczeniach i sława w posiadaniu jej nauki; krążyłem, szukając, jak by ją wziąć do siebie.

8,2 – pomiędzy mędrcelem a mądrością zachodzi taka sama relacja, jak pomiędzy małżonkami. Autor rozwijając to porównanie, przechodzi od narzeczeństwa do małżeństwa. Perykopa ta, ze względu na ogólną strukturę, odpowiada strofie 7,13-22a, lecz zostaje w niej zaznaczony pewien postęp – pochwała mądrości odnosi się do mądrości Bożej, w taki sposób można mówić tylko o Bogu²⁹.

8,18 – mądrość jest prawdziwie darem Boga, nie można na nią zasłużyć³⁰.

Miłość do mądrości ukazana jest jako cenny skarb, którego się pożąda. Przyjaźń z mądrością owocuje rozkoszą. Mądrość jest tu ukazana jako cel i sens życia, które dopiero wtedy może być wspaniałe, kiedy się ją posiadzie. Jest to hymn pochwalny na cześć mądrości, która wzbudza zachwyt i miłość. Mądrość jest ukochana, pożądana i stanowi największą wartość.

3.4. MĄDROŚĆ SYRACHA

Księga Mądrości Syracha powstała między 190-180 r. przed Chrystusem.

²⁸ Por. B. PONIŻY. *Księga Mądrości* s. 120.

²⁹ Por. J. VILCHEZ. *Księga Mądrości*. W: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego* s. 801-802.

³⁰ Por. *tamże* s. 802.

Spotykamy w niej pięć razy rzeczownik *filia* rozumiany jako przyjaźń i miłość. Występuje on w następujących fragmentach: 6,17; 9,8; 22,20; 25,1; 27,18³¹. Jeden raz w tej księdze odnajdujemy słowo *profiles* we fragmencie 20,13.

Syr 6,17:

Bogobojny dobrze pokieruje swoją przyjaźnią, bo jaki jest on, taki i jego przyjaciel.

Błogosławieństwo szczerzej i prawdziwej przyjaźni spotka tylko tego, kto się boi Pana³². Prawdziwy przyjaciel jest jak miejsce ucieczki, jak skarb i lekarstwo ratujące życie. Prawdziwego przyjaciela można znaleźć tylko wśród tych, którzy boją się Pana³³.

Ten, kto przestrzega nakazów Bożych, będzie szukał przyjaciół, którzy kierują się takimi samymi wartościami. Nawijujemy i pogłębiaamy relacje z osobami o podobnych poglądach i przekonaniach. W ich towarzystwie czujemy się rozumiani. Osoba bogobojna nawiąże relacje z podobnymi sobie. Jeśli Bóg zajmuje w życiu człowieka najważniejsze miejsce, będzie on szukał przyjaźni z tymi, którzy mają podobny system wartości moralnych i podobny światopogląd. Jest to gwarancja powodzenia i trwałości takich przyjaźni.

Syr 9,8:

Odwróć oko od pięknej kobiety i nie wpatruj się w cudzą piękność. Przez piękność kobiety wielu pobiłdziło, przez nią miłość rozpała się jak ogień.

Trudo uznać za mądrego kogoś, kto nie potrafi powstrzymać się od pragnień. Skutkiem niepohamowanej namiętności jest błędzenie w życiu i strata dóbr³⁴.

Miłość ukazana jest jako pożądanie pięknej kobiety, jako zachwyty, przelotne uczucie oparte na zauroczeniu wyglądem zewnętrznym, urodą i pięknem rozbudzającym popęd seksualny. Tak rozumiana miłość rodzi chęć posiadania cielesnego, zdobycia kobiety jak trofeum. Uprzedmiotawia kobietę i postrzega jej wartość przez urodę. Jest tu także zawarta przestroga, że namiętność i pożądanie są bardzo silnymi uczuciami, które mogą zawładnąć człowiekiem i go zniszczyć. Nie należy ich bagatelizować. Lepiej unikać sytuacji, w których się rozbudzają, wtedy łatwiej nad nimi panować.

³¹ Por. A. PIOWAR. *Mądrość pośredniczką wzajemnej miłości Boga i człowieka (Syr 4,11-19)*. „Verbum Vitae” 2013 nr 23 s. 58.

³² Por. A.A. DI LELLA. *Mądrość Syracha*. W: *Katolicki komentarz biblijny* s. 579.

³³ Por. D.J. HARRINGTON. *Mądrość Syracha*. W: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego* s. 817.

³⁴ Por. A.A. DI LELLA. *Mądrość Syracha* s. 582.

Syr 20,13:

Mędrzec słowami zdobywa sobie miłość, a uprzejmości głupich będą wzgardzone.

Jeden raz w tej księdze odnajdujemy słowo *prosfiles*. *Prosfiles* (ang. *beloved*³⁵) w języku polskim oznacza ukochany³⁶, umiłowany. Słowo to odnosi się do relacji z drugą osobą.

Miłość ukazana jest jako przychyłność, autorytet, poważanie, relacja pozytywna. Miłość i mądrość uzupełniają się. Tylko osoby doświadczone, posiadające wiedzę zyskują miłość i przychyłność innych, dzięki wartości, jaką wnoszą swoją osobą w daną społeczność. Zaskarbiają sobie miłość, ponieważ ich porady i obecność są pomocne i wartościowe dla innych. Mędrzy są dla innych oparciem w trudnych momentach życia. Służą własnym doświadczeniem i mądrością. Ludzie z natury potrzebują tworzyć relacje z osobami, które są autorytetami, cieszą się one bowiem wysokim statusem w hierarchii społecznej.

Syr 22,19-20:

Kto urazi oko, wyciska łzy, kto urazi serce, odkrywa uczucie. Kto rzuca kamieniem w ptaki, wypłazza je, a kto łży przyjaciela, zrywa przyjaźń.

Przyjaźń można zerwać poprzez obelgę, wzgardę, wyjawienie tajemnicy i zdradę³⁷, a także poprzez publiczne znieważenie przyjaciela. Jeżeli ktoś z premedytacją obraża przyjaciela, ubliża mu, nie może go kochać. Takie działanie wyklucza bowiem miłość, nie jest skierowane na dobro drugiego człowieka. W każdej relacji, bez względu na jej charakter, należy panować nad formą wyrażania się, by nikogo nie ranić. Prezentowaną postawą oraz stosowaną mową człowiek wyraża swoje prawdziwe uczucia i przekonania. Przyjaźń nie jest dana raz na zawsze. Trzeba o nią dbać, pielęgnować i rozwijać w oparciu o miłość, w tym równomierne dawanie i branie.

Syr 25,1:

Trzema rzeczami się przyozdobiłam i okazałam się piękna wobec Pana i ludzi: zgodą wśród braci, przyjaźnią między sąsiadami oraz zgodnie ze sobą żyjącymi żoną i mężem.

Przyjaźń jest tu wymieniana jako dar, który sprawia radość³⁸. Określa dobre i pozytywne relacje międzyludzkie. Mądrzy, dojrzały ludzie zawsze będą starali

³⁵ Por. *Prosfiles*. W: *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Part II. Stuttgart 1996 s. 406.

³⁶ Por. *Beloved*. W: *Oxford Wordpower*. Słownik angielsko-polski z indeksem polsko-angielskim. Oxford 1997 s. 64.

³⁷ Por. D.J. HARRINGTON. *Mądrość Syracha* s. 824.

³⁸ Por. A.A. DI LELLA. *Mądrość Syracha* s. 586.

się budować pozytywne relacje. Człowiek mądry przepelniony jest miłością i tą miłością dzieli się ze wszystkimi, w zależności od nawiązywanych interakcji. Mądrość jest ogromną cnotą, która ułatwia budowanie i wprowadza pokój niezbędny w rozwijaniu relacji międzyludzkich. Człowiek mądry żyje w harmonii ze sobą oraz z innymi ludźmi, w atmosferze miłości może budować różne relacje. Potrafi żyć w zgodzie z braćmi, w przyjaźni z sąsiadami oraz w miłości z małżonkiem. Mądrość jest piękna i dobra, niezbędna w relacjach międzyludzkich opartych na miłości.

Syr 27,16-18:

Kto zdradza tajemnice, traci zaufanie i nie znajdzie sobie przyjaciela. Kochaj przyjaciela i bądź mu wierny, a jeśli byś zdradził jego tajemnice, nawet nie usiłuj biec za nim! Jak bowiem człowiek stracił tego, kto mu umarł, tak straciłeś przyjaźń bliźniego.

Ten fragment mówi o złu, do którego prowadzi zdrada tajemnicy przyjaciela³⁹ oraz o nadużyciu zaufania, które zabija przyjaźń⁴⁰. Jest to zachęta do budowania relacji miłości z przyjacielem, a jednocześnie przestroga, by nie zdradzać jego tajemnic. Relacja przyjaźni powinna być rozwijana w oparciu o miłość wzajemną dwóch osób. Prawdziwa, dojrzała przyjaźń polega na okazywaniu sobie wzajemnie zainteresowania oraz budowaniu pewnej zażyłości. Na kanwie tej zażyłości przyjaciele nabierają do siebie zaufania i powierzają sobie ważne informacje oraz tajemnice. Raz utracone zaufanie sprawi, że relacja zmieni swój wymiar i nie będzie już przyjaźnią. Jest to rada, by nigdy nie wystawiać na próbę przyjaciela. W sercu źle potraktowanego przyjaciela pojawi się bowiem uczucie zawodu i rezygnacji.

ZAKOŃCZENIE

Philia to słowo, które nie ma jednego znaczenia, tak jak miłości i przyjaźni nie można określić kilkoma przymiotnikami, które w sposób wyczerpujący opiszą to zagadnienie. Słowo to ma w sobie niesamowitą głębię. Wyraża wiele uczuć i emocji oraz nadaje szczególne, wyjątkowe znaczenie istocie nią obdarzanej. Jest to słowo zarezerwowane do wyrażania bliskości, zażyłości oraz podkreślające wielką wartość tego, kogo się tym mianem określa. Jest to relacja, którą przeżywa się na poziomie serca.

W starożytnej Grecji słowem *philia* opisywano głównie przyjaźń – silną, emocjonalną relację bliskości z drugim człowiekiem, na zbliżonym poziomie rozwoju intelektualnego. Zazwyczaj dotyczyła relacji między mężczyznami. Dopuszczane

³⁹ Tamże s. 587.

⁴⁰ D.J. HARRINGTON. *Mądrość Syracha* s. 826.

były układy przyjacielskie między osobami reprezentującymi różne klasy społeczne. Przyjaźń kojarzyła się nie tylko z głęboką relacją między osobami, mogła także przybierać postać miłości erotycznej, seksualnej i homoseksualnej. Ideał przyjaźni zakładał wspólne dążenie do wyznaczonego celu, którym mógł być sukces polityczny, zwycięstwo w wojnie lub odkrywanie prawdy filozoficznej.

W Septuagincie wyrażenie *philia* odnosiło się zarówno do relacji międzyludzkich, jak i bytu nadrzędnego – Boga, a także cnoty mądrości.

Przekrój użycia słowa *filein* w księgach mądrościowych jest szeroki – od miłości małżeńskiej, erotycznej, umiłowania mądrości, tworzenia relacji z drugą osobą, przez pożądanie, tęsknotę, do ostrzeżenia przed uratą relacji z osobą, którą uważamy za kogoś ważnego, za przyjaciela. Zachęca nas także, aby miłością zdobywać mądrość, która jest darem samego Boga dla człowieka. Pojęciu *filein* nie jest obca żadna relacja, która towarzyszy człowiekowi w czasie jego ziemskiego życia, ale ta relacja odnosi go również do Boga jako Mądrości. *Filein* jest relacją głębszą, wyraża wzajemne przywiązanie i jedność.

Miłość i przyjaźń jest dobrem uniwersalnym. W każdym czasie oraz w każdej kulturze ludzie potrzebowali i potrzebują *philia* zarówno do osobistego rozwoju, jak i funkcjonowania w społeczeństwie. To wartość niezmienna w czasie i stale pożądana. Człowiek ogołcony z relacji międzyludzkich, przeżyć i emocji, które zakwalifikowane są do uczuć wyższych, ponadprzeciętnych, nie miałby możliwości głębszego zbadania i doświadczenia swojego jestestwa poza jego wymiarem fizycznym. Miłość w różnych formach oraz relacjach pozwala nam odkryć, kim naprawdę jesteśmy, a także osiągnąć spełnienie w życiu.

BIBLIOGRAFIA

A Greek-English Lexicon of the Septuagint. Part II. Stuttgart 1996.

DAHOD M.: *Una coppia di termini ugaritici Prov. 10,12* („Bibbia e Oriente” 15:1973 nr 15/16 s. 253-254). W: *Pismo Święte Starego Testamentu*. T. VIII 1: *Księga Przysłów*. Poznań 2008.

DI LELLA A.A.: *Mądrość Syracha*. W: *Katolicki komentarz biblijny*. Warszawa 2001 s. 573-592.

ELLIOTT M.T.: *Pieśń nad Pieśniami*. W: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*. Warszawa 2001 s. 781-794.

GADECKI S.: *Wstęp do Pism Janowych*. Gniezno 1991.

GORGULHO G., ANDERSON A.F.: *Księga Przysłów*. W: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*. Warszawa 2001 s. 749-770.

HARRINGTON D.J.: *Mądrość Syracha*. W: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*. Warszawa 2001 s. 810-836.

MC CREESH T.P.: *Księga Przysłów*. W: *Katolicki komentarz biblijny*. Warszawa 2001 s. 525-537.

- MURPHY R.E.: *Księga Pieśni nad Pieśniami*. W: *Katolicki komentarz biblijny*. Warszawa 2001 s. 547-552.
- Oxford Wordpower. Słownik angielsko-polski z indeksem polsko-angielskim*. Oxford 1997.
- PIWOWAR A.: *Mądrość pośredniczką wzajemnej miłości Boga i człowieka (Syr 4,11-19)*. „*Verbum Vitae*” 2013 nr 23 s. 57-101.
- PONIŻY B.: *Księga Mądrości, od egzegezy do teologii*. Poznań 2000.
- POTOCKI S.: *Pismo Święte Starego Testamentu*. Tom VIII 1: *Księga Przysłów*. Poznań 2008.
- Septuaginta*. I-II. Wyd. A. Rahlfs. Stuttgart 1979.
- SOWA A.: *Między Erosem a Arete*. Łódź 2009.
- VAN DEN PLOEG J.: *Les Chefs du Peuple d'Israel et leur titres* („*Revue Biblique*” 57:1950 nr 1). W: *Pismo Święte Starego Testamentu*. T. VIII 1: *Księga Przysłów*. Poznań 2008
- VILCHEZ J.: *Księga Mądrości*. W: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*. Warszawa 2001.
- WARZECHA J.: *Miłość potężna jak śmierć (Pieśń nad Pieśniami)*. W: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie Ksiąg Biblijnych*. T. 7: *Pieśni Izraela*. Warszawa 1988.

Streszczenie: Zakres tematyczny opracowania dotyczy pojęcia *philia* w kontekście kultury hellenistycznej, Septuaginty oraz ksiąg mądrościowych. *Philia* to słowo, które nie ma jednego znaczenia. W kulturze hellenistycznej za najwyższą z cnót uważano przyjaźń. Mogła ona być zawierana tylko między osobami o takim samym statusie społecznym i tylko między mężczyznami. *Philia* zawierała w sobie wszystkie uczucia towarzyszące przyjaźni, miłości i pokrewieństwu. Przyjaźń kojarzono nie tylko z głęboką relacją między osobami, mogła mieć także zabarwienie miłości erotycznej, seksualnej i homoseksualnej. Ideał przyjaźni zakładał wspólne dążenie obu stron relacji do wspólnego celu, którym mógł być sukces polityczny, zwycięstwo w wojnie lub odkrywanie prawdy filozoficznej. W Septuagincie wyrażenie *philia* odnosiło się zarówno do relacji międzyludzkich, jak i do bytu nadrzędnego – Boga, a także cnoty mądrości. Przekrój użycia słowa *filein* w księgach mądrościowych jest bardzo szeroki: od miłości małżeńskiej, erotycznej, umiłowania mądrości, tworzenia relacji z drugą osobą, poprzez pożądanie, tęsknotę aż do opisu straty osoby, którą uważało się za ważną, za przyjaciela. Wyrażało ono również zachętę, aby miłością zdobywać mądrość, która jest darem samego Boga dla człowieka.

Słowa kluczowe: *philia*, *filein*, miłość, przyjaźń, relacje, mądrość, małżeństwo.